

Spelmansstämmor förr och nu

Tiden när spelmannen sågs som en särpling med unika krafter är för länge sedan förbi. Men mycket är sig likt på folkmusikens arena. Frågan om vem som har rätt att kalla sig folkmusiker är lika aktuell nu som för hundra år sedan. Och hur långt kan musiken egentligen utvecklas innan den hamnar i en annan genre?

Anna Hägglund

HOVRA, en liten by i nordvästra Hälsingland med ett hundratal invånare. Där vaknar man till liv varje år under den kyliga Kristihimmelsfärdshelgen då Hovrastämman äger rum. Ett ringlande band av billykktor närmar sig byn som en jättelik lysmask i den dunkla majkvällen. Här och där passeras gamla, till synes ödsliga gårdar, utkastade i skogsbrynet. Folk kommer både från grannbyar och

riktigt långväga ifrån. Stadsborna söker sig längre och längre bort från den in-vanda stadsmiljön.

Vad kan det finnas här ute i obygden? Några äldre fiolspelare som står och gnider stråken över strängarna, några övervintrade gröna-vågare som dammat av sitt gamla instrument?

Det är kanske vad en oerfaren besökare förväntar sig av stämmor i allmänhet

Thore och Oline Härdelin spelar så taglet ryker på Hovrastämman. Thore var en av de tre medlemmarna i Skäggmanslaget, som 1970 provocerade stora delar av folkmusiksverige genom att spela in Gråtlåten, polska efter Hjort Anders, tillsammans med den elförstärkta gruppen

och Hovrastämman i synnerhet. Ingen-
ting kunde vara mer fel. I Hovra sjuder
det av liv. På danslogen svettas tonårskil-
lar och -tjejer ikapp med betydligt äldre
dansare. Det är varmt och trångt, och
den sugande polsketakten drar till sig
fler och fler dansande par. Kring eldarna
på tunet mellan gårdarna står spelmän i
alla åldrar i små grupper, provar nya låtar
ihop, friskar upp halvt bortglömda. Inte
en knätofs så långt ögat når.

Jag frågar några av de yngre inne på
danslogen varför de har kommit till
stämman.

–Det är klart man åker till Hovra! sva-
rar en tjej från Ljusdal. Jag spelar inget
själv, men man träffar ju folk här!

Det verkar som om stämman faktiskt
drar till sig ungt folk lika effektivt som
E-Type i Ljusdals folkpark.

Björn Ståbi, spelman och konstnär
som tillsammans med konstnären Vi-
veka Ståbi och Hovras byförening grun-
dade stämman för tio år sedan, intygar
att så är fallet.

–Det kommer hit väldigt mycket ung-
domar i och med kurserna vi har här. De
unga i Hovra och byarna runtomkring
blir också intresserade och kommer på
danserna.

Anna Nylén, spelman från Uppland
med rötter i Hälsingland, hör till det
yngre gardet av spelmän på Hovrastäm-
man. Hon håller med Ståbi om Hovra-
stämmans låga medelålder, och menar
att det just i Hälsingland finns många
ungdomar som spelar, mycket tack vare
kurserna för ungt folk som ordnas.

–Det märks verkligen när man är
ute och spelar, det är många ungdomar
från Hälsingland man träffar på. Hovra
har en väldigt eftertraktad spelkurs som
lockar dem.

Hovrastämman, som alltså i år firar
tioårsjubileum, såg för första gången
dagens ljus år 1990. Stämman har status
som säsongens första och besöks av såväl

proffs som amatörer, som det anstår en
nutida spelmannsstämman.

–Första året var det inte så stort, be-
rättar Björn Ståbi. Då var det mest för att
ha lite kurser vi drog igång.

Och kurserna verkar ha fått genom-
slagskraft, för Hovrastämman har blivit
större. Unik är den inte bara tack vare
sitt tidiga läge i almanackan, utan också
för att mer än hälften av alla besökare är
spelmän. Det är inte så vanligt numera
på stämmorna, menar Björn.

–Tidigare, på 50-talet, fick man *leta*
efter någon som ville lyssna. Då kom
man för att träffas och spela, lära sig nå-
gon låt. Sen var det ju kul om någon ville
lyssna också. Nu är det på de flesta håll
mer folkfest över det hela, med mer pu-
blik än spelmän.

HUR SÅG DET då ut från allra första
början, vid spelmannsstämmans första
andetag? Traditionen härrör ur de spel-
manstävlingar som tog sin början 1906
i Gesunda i Dalarna. Tävlingen tillkom
på initiativ av konstnären Anders Zorn.
Han ansåg, liksom många andra folkmu-
sikintresserade, att den svenska bonde-
musiken höll på att dö ut, en tanke som
vi känner igen från folkmusikinsamling-
ens pionjärer under tidigt 1800-tal. Man
ville bevara det som ansågs gammalt och
ursprungligt. I själva verket var dessa
låtar inte mer än hundra år gamla. De
härstammade först och främst från byar-
nas dansmusik från 1800-talet. Hur som
helst, Zorn inbjöd till hornblåsar- och
spelmanstävling, och spelmannens fram-
trädanden kunde kommenteras med om-
dömen som: ”Den låten är ej tillräckligt
gammal”. Åsikten att det var det gamla
som skulle bevaras var tydligt uttalad av
juryn, och därmed styrdes spelmannens
val av repertoar.

Till Hälsingland kom spelmans-
tävlingarna två år senare, på Hälsing-
estämman år 1908 i Delsbo på initiativ

av Nathan Söderblom och fiolprofessorn Sven Kjellström. Nathan Söderblom hade ett starkt personligt intresse för spelmanslåtar och traditioner genom en släkting i Gnarp som var spelman. Han var bekymrad och oroad över att den gamla bondekulturen höll på att komma i skymundan av en urbanare livsstil och ville genom Hälsingestämman åstadkomma en nytändning och väcka intresse för den kultur han ansåg vara i farozonen. Stämman skulle inte bara erbjuda spelmanstävling, utan även utställningar av hemslöjd och konst samt föredrag om hembygds- och bondekulturen.

I sin strävan att bereda plats för den alltmer undanskuffade bondekulturen ville Söderblom få med sig studenter. Han fick Gästrik-Hälsinge nation att bli medansvarig för stämman i Delsbo, liksom för de kommande Hälsingestämmorna i Bollnäs 1909 och 1910 i Hudiksvall. Den inledande stämman i Delsbo lockade enligt traktens tidningar 15.000 personer, en nästan ofattbar siffra med tanke på dåtidens kommunikationer.

Efter den tredje Hälsingestämman ansåg Nathan Söderblom att stämmorna borde vila några år för att utvärderas. Första världskriget kom och avbröt alla eventuella initiativ. På 1920-talet började det röra på sig så smått igen, och GH nation var delaktig i arrangerandet av stämmor både i Gästrikland och Hälsingland ända in på 30-talet.

Idag räknas Delsbostämman, som fick

GH nation var delaktiga i arrangerandet av stämmor både i Hälsingland och Gästrikland under 1920-talet. Drivande kraft var Nathan Söderblom.

en nystart 1952, till en av de mest traditionsrika. Anna Nylén tycker att den hör till de få stämmor som ännu inte tappat dragningskraften bland den breda publiken.

– Det som exploderade på 70-talet finns det ännu kvar lite av i Delsbo och Bingsjö. Stämman är fortfarande en stor grej i bygden, och lockar till sig många lyssnare.

PÅ OMRÅDET kring Delsbo forngård där stämman hålls är det verkligen folkfestkänsla. Många bär hembygdens dräkt, det säljs väfflor och ostkaka i serveringsstånden, och små barn springer omkring

med halvsmlta glassar i nyporna.

–Det är bra stämning och glatt folk här, säger Anna Greta som kommer från Bergsjö. Hon gillar musiken och säger att hon spelar fiol själv, men att hon är amatör och inte törs spela på stämman. Hon nöjer sig med att lyssna istället.

Bertil är en spelman som besökt Delsbostämman varje år sedan 1960. Han brukar träffa sin folkkompis Karl-Erik där, och de lär varandra nya låtar.

–Fast man hinner inte gå runt och lyssna, och det är synd, menar Bertil.

Bertil och Karl-Erik tycker att Delsbostämman är den bästa av stämmor, och de är inte oroade att den ska dö ut.

–Inte under vår livstid i alla fall!

Och upptakten till Delsbostämman är verkligen traditionsrik. Man får en känsla av att det alltid har varit på det här viset, och att det alltid kommer att fortsätta. En lång, färggrann karavan av människor ringlar från kyrkan på väg mot Forngården. Solen är het och många av de folkdräktsklädda spelmännen ser ut att svettas rejält under hattbrättena. Tåget tar sig fram i takt till Delsbo brudmarsch som verkar spelas av alla som behärskar ett instrument. Framme vid scenen på området delas tåget i två delar – de spelande ställer sig på scenen och de lyssnande placerar sig på långa träbänkar framför. Scenen är minst lika full som åskådarplatserna, och många av musikerna får stå på sidan för att få plats. Så river man av låt efter låt i det så kallade allspelet.

För somliga av dem som spelar är den här delen av stämman den minst inspirerande, och man längtar säkert ut till buskspelet bakom husknutarna. För andra är allspelet en rolig upptakt på stämman som man med glädje deltar i. Anna Nylén brukar vara med.

–Jag hoppas alltid att jag kan låtarna, och kan jag dem inte så ställer jag mig

längre bak och försöker kompa. Det är bra att alla samlas till något gemensamt. Men det är väl inte dödskul. Det som är roligt är att man är med från starten.

När allspelet är över luckras samlingen upp, och spelmännen går med sina instrument åt skilda håll och ställer sig att spela i olika små konstellationer som ständigt byter storlek och repertoar.

ALLSPELET FÖDDES 1907 i Nyland, Finland, under den finlandssvenska sång- och musikfesten, där en spelmäns tävling ingick. Efter tävlingen samlades alla deltagarna på scenen och stämde upp i gemensamma låtar. Denna del av musikfesten är numera ett stående inslag på många stämmor i Sverige, även om den inte fick riktigspridning förrän spelmäns lagen fick stor betydelse på 1930- och 40-talet. Trots populariteten mötte allspelet kritik från olika håll. Konstnären Bror Hjort hävdade att spelmannens personlighet trängdes undan till förmån för kollektivet: ”Varför ska spelmannen vara en del av ett kollektiv, medelmåttans jordmån, mera än tonsättaren, målaren, musikern, bildhuggaren, diktaren, som alla äger erkända rättigheter att vara en personlighet, att ha ett Jag” (Spelmansåret 1968:9). Men trots kritiken har allspelet stått sig ända till våra dagars spelmänsstämmor.

Polemiken om allspelet är inte på långa vägar det enda tråtoämnet inom folkmusiksverige. En minst lika stor, och en betydligt färskare, nöt att knäcka är frågan om vem som egentligen har rätten att utöva och definiera folkmusiken. För att förstå de åsikter som luftas idag bör man känna till något om vilka som definierade folkmusikbegreppet från början. Det var herrar i de akademiska kretsarna som i början av 1800-talet ville samla in och bevara vad man såg som traditionellt folksk och naturligt musik.

Efter allspelet tar buskspelet vid. De spelande slår sig ner på lämpliga ställen och lär varandra nya låtar eller friskar upp gamla melodier. Idag är det inte alls bara fioler man ser och hör på stämmor. Instrument som nyckelbarpa, dragspel, vevlira, klarinett, saxofon och olika flöjter har blivit allt vanligare inslag i den i och för sig fortfarande folddominerade ljudmiljön.

Denna musik stod i kontrast till den kulturella, finare musiken som spelades i de borgerliga salongerna, och den ansågs uttrycka någonting mer äkta än den tillrättalagda klassiska musiken.

Ivrarna för det folkliga var inspirerade av de nationalistiska strömningar som rymdes i tiden, och som fick fart bland annat inom Götiska förbundet, bildat 1811. Ett viktigt sätt att vårda det historiska arvet i Sverige var helt enkelt att samla in låtar och visor som sjöngs och spelades av allmogen, av folket. Själva insamlandet var dock inte nog. För att melodierna skulle bli spridda och för att någon i de borgerliga salongerna överhuvudtaget skulle vilja lyssna till dem, krävdes att de arrangerades om för att passa till pianoackompanjemang och till det borgerliga musikörat. Hur

detta skulle göras var man inte ense om bland upptecknare och folkmusikivrare. Konstnärliga och ideologiska argument stod mot varandra.

I *Folkmusikboken* (1980, Ling et. al) funderar Jan Ling kring hur insamlarna kan ha betraktat informanterna som spelade och sjöng för dem. Han kommer fram till följande: "Det förefaller som om insamlarna ofta var djupt imponerade av enskilda personer, deras minne, musikalitet etc., men såg dem som undantagsmänniskor bland en i övrigt rå och obildad allmoge." Kanske kan man också tillägga att denna råa och obildade allmoge inte räckte som publik för "folkmusiken" i insamlarnas ögon. För att den naturliga och okonstlade folkmusiken skulle få sin "rätta" uppskattning, krävdes att den flyttades till den borgerliga

salongen.

De som hade trumf på hand och kunde sortera bland materialet och välja ut vad som passade inom folkmusikens ramar var således inte de som själva spelade den ursprungliga musiken. De som hade makt tog sig den förmånen.

IDAG KAN MAN inte längre säga att folkmusik är vad som spelas i de lägsta sociala skikten, som fallet var under 1800-talets början. Däremot finns en dragkamp om begreppet folkmusik, en dragkamp som står mellan å ena sidan det organiserade musiksverigesom i spelmansförbund och spelmanslag vill upprätthålla de gamla traditionerna i folkmusiken och bevara det ursprungliga, och å andra sidan de yngre folkmusiker som vill använda den gamla musiken för att utveckla nya låtar och klanger. Den moderna tidens dragkamp tog sin början i 1970-talets gröna våg, när många sökte sig till folkmusiken i jakt på en icke-kommersiell musikkultur. Hugo Ljungström, 80-årig spelman i Bollnäs och grundare och vårdare av spelmansarkivet vid Ljusdalsbygdens museum, berättar om när bland annat Delsbostämman lockade till sig den nya publiken på 1970-talet.

–Det var då det höll på att kantra över. Delsbostämman blev ohanterlig, säger Hugo. Folk från Stockholm kom och klädde ut sig och trodde de var spelmän. Även om man bara hade två träpinnar som man slog på någorlunda taktfast så var man spelman.

Ljungström menar att den traditionella folkmusiken är en fin tårtbit i kulturkakan som spelmansförbunden kan förvalta och föra vidare. Han är orolig över att oerfarna spelmän vill utveckla tårtbiten till något annat.

–För mig verkar det som om unga och gamla som aldrig har spelat förut har kommit in genom fel dörr. Det räcker inte med att bara gå någon kurs och tro

att man fullvärdig spelman.

Det verkar vara viktigt med att låtarna traderas på rätt sätt. Men skrämmer man inte bort ungt blod med de här tankarna?

–Ja, det här är ju en gammal mans funderingar, säger Hugo och skrattar. Och nog kommer det väl till en och annan som har rätt syn på det hela och vill utveckla på rätt sätt. Men de är så få.

Björn Ståbi är av en annan åsikt än Hugo Ljungström. Han anser att de gamla låtarna är grunden som alla spelmän står på.

–Det är en källa som alla ska ösa ur, och den förändras rätt långsamt. Det är som att ha ett material att utvecklas med. Ofta lockas man kanske till musiken av en ny grupp som är häftig, men när man ska börja måste man gå till källorna.

Samtidigt utvecklas musiken hela tiden, säger Ståbi. Alla spelmän har sin individuella spelstil, man vill göra egna grejer med musiken. Så uppstår små trender här och där, nya instrument gör intåg på folkmusikscenen och musiken lever och utvecklas.

Anna Nylén menar att man bör ha respekt för de gamla anorna, de fina gamla låtarna, samtidigt som man absolut inte får dra sig för att experimentera och leka fram nya låtar.

–Det kan bli ganska krystat med traditioner. De kan stoppa upp spelglädjen och livsglädjen. Om musiken är levande måste den ju få utvecklas, annars dör den. Om det bär iväg bortom alla gränser, då har man hamnat i en ny genre, så egentligen kan man aldrig gå för långt!

Meningarna går än idag isär i frågan om musikens värde och vem som har rätt att utöva den. Men kanske är det en del i musikens utveckling, att gamla idéer ständigt ifrågasätts av de yngre medan nya grepp och stilar ifrågasätts av de äldre. Det kan vara i det laddade mötet mellan dessa två läger som den riktigt spännande musiken föds.